

Pregledni članak

UDK: 330.831

Primljeno u uredništvo: 25. 11. 2007.

Prihvaćeno za tisak: 20. 12. 2007.

Hayekova kritika kolektivismu i revitalizacija ideja klasičnog liberalizma

MARKO DOKIĆ*

Sažetak

Friedrich August von Hayek je bio austrijski ekonomist i jedan od najvećih političkih filozofa 20. stoljeća. Njegova djela prikazuju obranu klasičnog liberalizma i individualne slobode od kolektivističke misli koja je dominirala sredinom 20. stoljeća. Ovaj članak izlaže Hayekovu kritiku kolektivističkog planiranja, kao i glavne ideje klasičnog liberalizma. Na početku je izložena njegova kritika oblika kolektivismu, a ukazano je i na razliku između konstruktivističkog i kritičkog racionalizma. Potom su detaljnije predstavljene i preispitane Hayekove glavne ideje – ideja spontanog poretka i ideja vladavine prava – koje su ujedno i glavne ideje klasičnog liberalizma. Hayek je vjerovao da kolektivističko ekonomsko planiranje vodi u totalitarizam i dokazivao je da, u centralno-planskim ekonomijama, planeri moraju odrediti distribuciju resursa, ali i da oni nikada neće imati dovoljno informacija da zaista ostvare takvu alokaciju. Po Hayeku, društveni poredak identičan je s mrežom ekonomskih veza koje karakteriziraju tržišno društvo. A takav spontani poredak predstavlja rezultat ljudske akcije, ali ne i rezultat ljudskog plana. Hayekova doktrina vladavine prava je metappravna doktrina – ona predstavlja set standarda na osnovu kojih možemo prosuđivati o svim zakonima, bez obzira na njihov poseban sadržaj. Konačno, dana je i lista Hayekovih glavnih djela koja prikazuju njegovu filozofiju individualne slobode.

Ključne riječi: kolektivismu, klasični liberalizam, individualna sloboda, spontani poredak, vladavina prava

*

Mr. sc. Marko Dokić, suradnik u nastavi na Fakultetu pravnih nauka u Podgorici, Ulica kralja Nikole 27; e-mail: markodokic@cg.yu

Ponekad je potrebno više stoljeća da bi se opravdale tvrdnje o pogubnosti određenih stajališta, da oni koji su takve tvrdnje iznosili pređu put od opće osporavanja do opće prihvaćenih mislioca. Takav je bio slučaj i s Friedrichom A. Hayekom. On je od jednog od najosporavanijih ekonomskih mislioca u eri kolektivismu, a poslije nekoliko stoljeća, dobio je priznanje za one iste ideje, za koje se neumorno svih tih stoljeća i zalagao. Tako je Hayek 1974. godine, u 75-oj godini života, dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju. Osim toga, on je dobio i Predsjednički orden slobode (*Presidential Medal of Freedom*) od američkog predsjednika Georgea Busha (1991.), a kraljica Elizabetha II imenovala ga je članom Reda prijatelja časti (*Order of the Companions of Honour*), na prijedlog britanske premijerke Margaret Thatcher, zbog doprinosa u istraživanju ekonomije. Tako su načela klasičnog liberalizma zahvaljujući Hayeku i njegovim djelima u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća, opet postala aktualna.

Hayek je nesumnjivo bio jedan od najvećih boraca protiv kolektivismu i kolektivističkih vrijednosti u 20. stoljeću. Terminom "kolektivismu" Hayek je označavao sve tipove planske ekonomije. Ipak, njegova kritika usmjerena je najviše na socijalizam, budući da on predstavlja osnovni kolektivistički sistem. Glavna kritika socijalizma kod Hayeka, kao i kod Misesa, ekonomske je prirode. Naime, oni tvrde da u socijalizmu nema mjesta za ekonomsku kalkulaciju, jer je nemoguće racionalno planirati u privredi koja nije tržišna – tamo gdje ne postoje tržišne cijene za faktore proizvodnje nema prostora za kalkulaciju u planiranju budućih akcija i za utvrđivanje rezultata prošlih akcija. Također, socijalizam je odgovoran i za uvođenje opasnih kovnica u političku teoriju – proletarijat, radna snaga, socijalna pravda i dr. Ipak, jedna riječ, pridjev "društveni", posebno zbunjuje, budući da može "imenice koje kvalificira isprazniti od njihovog značenja", pa je stoga Hayek naziva "riječ-lasica" (*the weasel word*), "budući da je lasica navodno u stanju isprazniti jaje, a da ne ostavi vidljiv znak".¹ Također, još jedna opasnost za slobodu vidljiva je u socijalizmu – raznovrsnost poslodavaca, koja karakterizira liberalni sistem, u socijalizmu se zamjenjuje postojanjem jednog dominantnog poslodavca, države. Na taj način, stvara se državni monopol u svim sferama privrednog sustava. A kako je Trocki rekao, tamo gdje je država isključivi poslodavac, opozicija znači gladovanje do smrti. Ipak, glavna činjenica u kojoj se ogleda neodrživost socijalizma kao planskog društva, jest da je planska organizacija ekonomske aktivnosti moguća jedino unutar vrlo male grupe, a ne i u državama koje broje desetine milijuna stanovnika. Po Hayeku, socijalizam predstavlja pokušaj nametanja morala plemenskog društva – zajednički ciljevi i solidarnost karakteriziraju primitivno društvo, ali ne i Veliko društvo zasnovano na podjeli rada. Socijalizam, dakle, previđa nespornu činjenicu da se iz jednog centra može nadgledati isključivo jedna točno omeđena oblast, a ne i sve oblasti društvenog života. Iz jednog centra svim društvenim aktivnosti-

1

F. A. Hayek, *Kobna ideja*, CID, Podgorica, 1998, str. 127.

ma može se upravljati samo u okviru izuzetno male skupine ljudi, kakva je, po Hayeku, npr. prahistorijska grupa. U tom smislu on kaže da socijalizam ne predstavlja ništa drugo nego oživljavanje primordijalnih instikata.

Hayek je bio i kritičar tzv. države blagostanja (*welfare state*), koja se zasnivala na Keynesovom konceptu ekonomske politike. On nije bio pobornik Keynesove ekspanzivne monetarne politike i kritizirao je njegovo učenje o punoj zaposlenosti. Po Hayeku, osnovna Keynesova greška bila je ta što je Keynes pretpostavio da je stanje opće nezaposlenosti pravilo, a ne izuzetak. Naime, Hayek je govorio da se ekonomski sustav najčešće nalazi u međustanju, u kojem nezaposlenost nije podjednako rasprostranjena, već je ograničena na određene industrije i profesije. Zato ne postoje garancije da će dodatni troškovi ići tamo gdje se stvara dodatna zaposlenost, i tako se stvaraju uvjeti za inflaciju prije nego što bi se zaista povećala zaposlenost. Dakle, inflacija predstavlja posljedicu "kratkovidosti" Keynesove politike pune zaposlenosti. Također, Hayek je kritizirao intervencionistički karakter države blagostanja u cilju osiguravanja socijalne sigurnosti. Jer, posljedice državne intervencije u državi blagostanja ne razlikuju se od onih u socijalizmu i drugim oblicima kolektivizma. Ovo stoga što "država – kad se suoči s neuspjehom svoje prve intervencije – nije spremna staviti izvan snage svoje miješanje u posao tržišta i vratiti se slobodnoj privredi, ona uz svoju prvu mjeru mora dodavati sve više regulacija i ograničenja. Krećući se korak po korak ovim putem, ona konačno stiže do točke u kojoj nestaje sva ekonomska sloboda pojedinca".² No, ipak, Hayek je, za razliku od Misesa, smatrao da država blagostanja u određenoj mjeri može biti kompatibilna s individualnom slobodom, dok je to u slučaju socijalizma apsolutno nemoguće.

Hayek je ukazivao na još jednu posebnu opasnost koju sa sobom nosi kolektivizam. Naime, stav da je cjelina (država, nacija, rasa i dr.) bitnija od pojedinca nužno vodi u totalitarizam. U kolektivističkim sustavima pojedinac je značajan samo ukoliko ispunjava interese kolektiva. Štoviše, biti član kolektiva postaje osnovna dužnost pojedinaca, a "u interesu" kolektiviteta dozvoljeno je upotrebljavati sva sredstva. Ova Hayekova tvrdnja se i obistinila, o čemu svjedoči iskustvo iz prošlog stoljeća.

Međutim, u čemu se ogleda osnovna razlika između liberalnog i planskog, kolektivističkog poretka i koje su to osnovne ideje koje je Hayek branio u svojim djelima, ističući prednost prvog poretka nad drugim? Na kraju, koji je to odlučujući razlog za prihvaćanje liberalizma?

U osnovi postoje dva pogleda na "obrasce ljudskih aktivnosti" – jedan je konstruktivističko-racionalistički, a drugi kritičko-racionalistički (kako ga je nazvao Popper). Kao tvorca konstruktivističkog racionalizma Hayek označava Descartesa, koji je svoje sljedbenike imao u Condorcetu, Rousseau i dr., dok za predstavnike kritičkog racionalizma označava škotske moralne filozofe Davida Humea, Adama Smitha, Adama Fergusona i Joshuu Tuckera.

2

Ludwig von Mises, *Od plana do haosa*, Global Book, Novi Sad, 1999, str. 24.

Konstruktivistički racionalizam smatra da se sve ljudske ustanove razumom mogu stvoriti, tj. da je cjelokupna civilizacija proizvod razuma te da se može spoznati apsolutna istina. Dakle, ne postoje nikakva ograničenja moći razuma. Kao takav, on je karakterističan za sva planska društva, koja nastoje učiniti nemoguće – da jednim sveobuhvatnim planom, koji bi određivao način na koji treba koristiti društvene resurse, upravljaju svim ekonomskim aktivnostima. Naime, "nemoguće je", kaže Hayek, "da bilo tko nadgleda više od jedne ograničene oblasti i da bude svjestan hitnosti više nego ograničenog broja potreba."³ Jedna od Hayekovih osnovnih teza jest da je znanje "rasuto" i da nijednom umu ne mogu biti poznate sve relevantne činjenice na osnovu kojih bi mogao konstruirati željeni društveni poredak. U ovoj ideji o racionalnom konstruiranju nekakvog plana kojim bi se usmjeravale sve ekonomske aktivnosti, Hayek prepoznaje neizbježnu opasnost za individualnu slobodu. On kaže da bez ekonomske slobode ne može egzistirati nikakva druga sloboda. A ekonomska sloboda podrazumijeva i slobodu izbora, koju nužno prati i odgovornost za učinjeni izbor. Budući da, po njemu, ekonomska kontrola ne obuhvaća kontrolu samo jednog sektora ljudskog života već kontrolu čitavog ljudskog života, onda ona predstavlja kontrolu sredstava za ostvarenje svih naših ciljeva. Dakle, ekonomska aktivnost osigurava materijalna sredstva za sve naše ciljeve. Hayek kaže: "Samo zato što smo slobodni u izboru naših sredstava, slobodni smo i u izboru naših ciljeva."⁴ Stoga, ukoliko bi država usmjeravala čitavu ekonomsku aktivnost, pojedinac ne bi imao slobodu izbora. Budući da u takvom planskom društvu nema slobode izbora i odgovornosti, onda ne može biti govora o ekonomskoj, a time i o bilo kakvoj drugoj slobodi. Po Hayeku, ekonomsko planiranje značilo bi upravljanje čitavim našim životom i ne bi bilo nijednog aspekta života "od primarnih potreba do odnosa s obitelji i prijateljima, od prirode posla kojim se bavimo do korištenja slobodnog vremena nad kojim planer ne bi imao 'svjesnu kontrolu'."⁵ Kod Hayeka, sloboda je poimana "negativno" – kao stanje u kojem pojedinac nije podvrgnut arbitrarnoj odluci vlade o tome koje će ciljeve ostvarivati, tj. kao stanje u kojem sam pojedinac odlučuje o značaju različitih potreba i gdje sam rješava svoje ekonomske probleme. Analogno ekonomskoj slobodi, Hayek određuje i pojam slobode uopće – kao stanje u kojem "čovjek nije podvrgnut samovoljnoj prinudi drugog ili drugih",⁶ tj. kao "nezavisnost od tuđe arbitrarne volje".⁷ Nasuprot ovakvom "negativnom" određenju slobode, u planskom društvu sloboda

3

F. A. Hayek, *Put u ropstvo*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 95.

4

F. A. Hayek, "Moralni element u privatnoj inicijativi", *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paidea, Beograd, 2002, str. 143.

5

F. A. Hayek, *Put u ropstvo*, str. 141.

6

F. A. Hayek, *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1998, str. 19.

7

F. A. Hayek, "Moralni element u privatnoj inicijativi", *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, str. 143.

da se poima "pozitivno". "Pozitivno" shvaćanje slobode, kako je upozorio Isaiah Berlin, vodi poistovjećivanju sopstva koje vlada s razumom, tj. pravim sopstvom koje se shvaća kao nešto što je šire od pojedinca – npr. kao rasa, nacija ili država – pa tako shvaćen entitet sada može nametati "svoju jedinstvenu kolektivnu ili 'organsku' volju svojim neposlušnim 'članovima'".⁸ U skladu s takvim shvaćanjem slobode, kolektivitet zna bolje od pojedinca šta je njemu potrebno, pa, stoga, prinuda postaje nešto sasvim uobičajeno.

Kritički racionalizam, s druge strane, smatra da su granice ljudskog razuma ograničene i da čovjek nije sveznajuće biće. Hume je smatrao da pravila morala nisu zaključci našeg razuma. Moral, pravo, jezik, tržište i druge ustanove nisu svjesno konstruirane, već su spontano i evolutivno oblikovani – oni su, kako je to formulirao Adam Ferguson, proizvod akcije mnogih ljudi, ali ne i rezultat ljudskog plana. Inače, u središtu Hayekove misli nalazi se *ideja spontanog poretka*, koju su prvi izložili upravo škotski moralni filozofi. Ova ideja, koja, uz ideju vladavine prava, predstavlja njegovu osnovnu ideju, omogućila je Hayeku da napravi razliku između dvije vrste poredaka – *kosmosa* i *taxisa*, tj. spontanog, izraslog poretka i svjesno stvorenog poretka, organizacije.

Ideja spontanog poretka je središnji element Hayekove filozofije individualne slobode i svi ozbiljni radovi o Hayeku najviše prostora ostavljaju upravo za preispitivanje ove ideje. Tako, značajne poglede o konceptu spontanog poretka iznijeli su, između ostalih, u svojim studijama o Hayeku, John Gray, Roland Kley, Norman Barry i dr.⁹ Ideja spontanog društvenog poretka, po Hayeku, predstavlja refleksiju spontanog tržišnog poretka. Za Hayeka je, kaže Kley, društveni poredak identičan s "mrežom ekonomskih odnosa koji karakteriziraju dobro-funkcionirajuće tržišno društvo."¹⁰ Bit je u onome što je Adam Smit nazvao podjelom rada. U Velikom društvu, čovjek radi ostvarenja vlastitih ciljeva biva primoran koristiti i ona dobra koja ne može sam proizvesti. Tim dobrima on se može snabdjeti od drugih ljudi, koji su se specijalizirali za njihovu proizvodnju. Isto tako, i drugima su, da bi mogli ostvariti svoje ciljeve, potrebni proizvodi i usluge koje oni nisu u mogućnosti sami sebi osigurati. Time ljudi nenamjerno, slijedeći vlastite ciljeve, zapravo pomažu jedni drugima u njihovoj realizaciji, doprinoseći tako ukupnom prosperitetu društva. A ovaj proces međusobne suradnje i koordinacije nije rezultat nekakvog plana, već nastaje *spontano*. Dakle, slobodno tržište, mehanizmom samoregulacije, nevidljivom rukom (*invisible hand*) usmjerava sudionike

8

Isaija Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1992, str. 216.

9

Vidjeti: John Gray, *Hayek on Liberty*, Routledge, London – New York, 1988. i F. A. Hayek and the Rebirth of the Classical Liberalism, *Literature of Liberty*, vol. V, no. 4, 1982.; Roland Kley, *Hayek's Social and Political Thought*, Clarendon Press, Oxford, 2004.; Norman Barry, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, Macmillan, London, 1979. i "The Tradition of Spontaneous Order", *Literature of Liberty*, vol. V, no. 2, 1982.

10

Roland Kley, *Hayek's Social and Political Thought*, Clarendon Press, Oxford, 2004., str. 33.

tržišne igre da težeći vlastitom interesu doprinose općem prosperitetu. Hayekova koncepcija spontanog društvenog poretka ima impulse ekonomske prirode, što je sasvim razumljivo ako imamo u vidu da se on od usko specijaliziranog ekonomskog teoretičara postupno počeo kretati prema pitanjima političke filozofije i filozofije uopće. Uostalom njegova prva tri velika djela isključivo se bave ekonomskom materijom – *Monetarna teorija i tržišni ciklus* (*Monetary Theory and the Trade Cycle* – 1929); *Cijene i proizvodnja* (*Prices and Production* – 1931) i *Čista teorija kapitala* (*The Pure Theory of Capital* – 1941). Tek po izbivanju Drugog svjetskog rata Hayek se postupno kreće prema pitanjima političke filozofije, što je rezultiralo djelom koje ga je učinilo poznatim, a koje je nazvao *Put u ropstvo* (*The Road to Serfdom* – 1944).

U okviru Hayekove ideje spontanog poretka značajnu ulogu imaju tzv. pravila pravednog ponašanja (*rules of just conduct*). Ona su po prirodi "negativna", budući da samo povlače granice u cilju sprječavanja eventualnih međusobnih sukoba različitih pojedinaca – ona ne određuju što pojedinac smije, već što ne smije činiti. Ona, na taj način, omogućavaju da se napravi razlika između *meum* i *tuum*. Ali, Hayek ovdje svojino shvaća u širem (Lockeovom) smislu, pa ona tako ne obuhvaća samo materijalna dobra, već i život i slobodu pojedinca. Budući da su apstraktna (primjenjuju se na nepoznat i neodrediv broj slučajeva i osoba), ova pravila ne djeluju arbitrarno već neutralno i zato ih Hayek naziva pravilima pravednog ponašanja.

Hayek, isključujući državnu intervenciju i stoga arbitrnost, ukazuje na značaj konkurencije u spontanom tržišnom procesu. Konkurencija, iako označava utrku i borbu, ne znači i rat svih protiv svih, kako to vole naznačiti pristalice socijalizma i državne intervencije. Ona se mora odvijati isključivo unutar utvrđenih granica, ne smije doći do povrede pravila fair-playa. Konkurencija "tjera" svakog sudionika tržišne igre da radi racionalno. Ali da bi donio ispravnu odluku svakome su neophodne informacije, a glavni izvor informacija predstavljaju cijene, koje na tržištu formiraju pojedinci na osnovu vlastite preferencije (subjektivna teorija vrijednosti). One prvenstveno imaju saznavnu ulogu. Onaj tko se najbrže prilagodi konkretnim okolnostima u tržišnoj utakmici prosperira, dok će drugi, koji to ne uspiju, biti na gubitku, čime se istovremeno upozoravaju drugi sudionici da izbjegavaju takvo ponašanje. Ovo znači da konkurencija predstavlja jednu vrstu učenja na greškama. Na tržištu, kupci se nalaze u ulozi sudaca, opredjeljujući se za proizvode i usluge različitih konkurenata, praveći tako selekciju na tržištu. Dakle, budući da cijene predstavljaju izvor informacija i putokaz za ponašanje na tržištu, svaki pokušaj njihove kontrole od strane vlade "iskrivio" bi informacije koje one sadrže – "Mješanje u informaciju koju sadrže cijene je razorno za ekonomski napredak, koliko bi mješanje u jezik bilo pogubno za razgovor".¹¹

Spontani tržišni poredak Hayek naziva katalaksijom (od grčke reči "katalattein", što znači "razmjenjivati" i "preobraziti se od neprijatelja u prijatelja").

11

David Boaz, *Libertarijanizam*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003, str. 166.

Po njemu, katalaksija je "posebna vrsta spontanog poretka koji proizvodi tržište preko ljudi koji djeluju unutar pravila koja se odnose na zakon o imovini, deliktu i ugovoru."¹² Sve u svemu, ovakav spontani poredak, katalaksija, počiva na čovjekovoj prirodnoj težnji da zadovolji vlastiti interes, i koji kroz ideju podjele rada vodi nenamjeravanoj obostranoj koristi, i prosperitetu čitavog društva. Dakle, riječ je o svojevrsnom paradoksu – ljudi koriste jedni drugima baš zato što im ciljevi nisu identični. Ovo potkrjepljuje čuveni primjer Adama Smita iz *Bogatstva naroda*, gdje kaže da ne očekujemo ručak od naklonosti mesara, pekara ili pivara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa.

Druga Hayekova velika ideja, ideja vladavine prava, proizlazi upravo iz ideje spontanog poretka, budući da se on, kao što je već naznačeno, temelji na pravilima pravednog ponašanja, koja omogućavaju neometano odvijanje tržišnog procesa – jer se tiču imovine i ugovora. "Negativna" po svojoj prirodi, ona, postavljajući djelokrug legitimne akcije, osigurava da se sloboda jednog pojedinca ne krnji slobodom drugog pojedinca. Ali, ona isto tako vrijede i za državu, čime se vlast zbija u relativno uske okvire da ne bi mogla naštetiti autonomnoj sferi sloboda i prava pojedinaca. Ipak, prinuda državne vlasti, baš radi očuvanja slobode, mora postojati, ali ona mora biti svedena na najmanju moguću mjeru. Dakle, time što će se zakon podjednako primjenjivati na sve pa i na onog tko ga donosi, mora se osigurati područje svakog pojedinca od neosnovanog nasrtaja državne vlasti. Za Hayeka je vladavina prava metappravna ideja, politički ideal – ona "nije vladavina određenog zakona, već pravilo koje se tiče toga kakav zakon treba biti".¹³ Obilježja koja po Hayeku treba imati valjani zakon jesu: 1) *općost* (da sadrži opća, apstraktna pravila), 2) *određenost* (da bi se izbjegla arbitrarnost) i 3) *jednakost* (svi se trebaju zakonom tretirati na isti način). Kao i ideja spontanog poretka, i ideja vladavine prava služi Hayeku da ukaže na opasnost socijalizma za individualnu slobodu. Naime, socijalizam je pogazio načelo jednakosti pred zakonom kao integralni dio ideje vladavine prava, kroz svoj zahtjev za uspostavljanjem materijalne jednakosti pomoću kovanice "socijalna pravda", preko koje se, po Hayeku, neosjetno uvukao totalitarizam. Jer, budući da se ljudi po prirodi razlikuju po materijalnom bogatstvu, a što je normalno za poredak koji se zasniva na privatnoj imovini i nasljeđivanju, socijalizam, da bi ih učinio jednakim, nužno podrazumijeva njihov nejednak tretman, što urušava koncept vladavine prava. U praksi ovo su pobornici državne intervencije najviše činili putem progresivnog oporezivanja. Hayek je žestoko kritizirao progresivno oporezivanje, tvrdeći da se progresivna porezna skala ne može promatrati kao opće, na sve jednako primjenjivo pravilo. Ne treba zaboraviti Thiersov stav da je srazmjernost načelo, a progresija samo proizvoljnost puna mržnje. Hayekova kritika progresivnog oporezivanja predstavlja posljedicu njegovog poimanja ekonomske slobode i njegovog insistiranja na postojanju općih pravila.

12

F. A. Hayek, *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, CID-Službeni list SRJ, Podgorica-Beograd, 2002, str. 223.

13

F. A. Hayek, *Poredak slobode*, str. 181.

U osnovi, ove dvije ideje – ideja spontanog poretka i ideja vladavine prava – predstavljaju osnovna polazišta u Hayekovoj obrani slobode i opredjeljenju za liberalno društvo. One tako postaju esencijalni elementi Hayekove filozofije individualne slobode (*philosophy of individual freedom*), koji se jasno mogu prepoznati u svakom njegovom djelu.

Ipak, najveći značaj Hajekove ostavštine leži u tome što je on protiv kolektivismu pisao onda kada je kolektivismu bio najjači. Baš tada, on se odlučno opredjelio za (klasični) liberalizam, a odlučujući razlog za njegovo prihvaćanje nalazi se u distinkciji i razumjevanju dva osnovna načina koordinacije ljudske akcije – spontane samokoordinacije karakteristične za tržišni poredak i koordinacije cjelokupne ekonomske (a time i cjelokupne društvene) aktivnosti iz jednog centra. Budući da ovaj drugi vid koordinacije ne ostavlja prostor za individualnu slobodu, Hayek je odlučno stao u obranu svih onih istinskih vrijednosti klasičnog liberalizma i puta slobode kojim je išla Zapadna civilizacija, prije no što je pošla stranputicom – u ropstvo (*road to serfdom*). A koji je to put slobode za koji se Hayek zalagao, najbolje bi mogle ilustrirati slijedeće Taylorove (A. J. P. Taylor) riječi o Engleskoj 19. stoljeća:

"Do kolovoza 1914. godine razuman i zakonima pokoran Englez mogao je proći kroz život jedva primjećujući postojanje države, ako se ne računa pošta i policajac. Mogao je živjeti gdje god želi i kako mu se sviđa živjeti. Nije imao svoj matični broj, a ni legitimaciju. Mogao je putovati u inozemstvo ili napustiti svoju zemlju zauvijek bez putovnice ili bilo kakve službene dozvole. Imao je pravo da novac zamjeni za bilo koju stranu valutu bez ikakvog ograničenja iznosa. Mogao je kupovati robu iz bilo koje zemlje svijeta pod istim uvjetima po kojima je kupovao i kod kuće. I stranac je, što se toga tiče, mogao čitav život provesti u ovoj zemlji bez ikakve dozvole ili prijavljivanja policiji ... državi su pomagali samo oni koji su to željeli ... Ukratko, država je ostavljala odraslog građanina na miru."¹⁴

Dakle, Hayek je u 20. stoljeću, nesumnjivo stoljeću kolektivismu, hrabro i neprekidno ukazivao na pogubnosti tadašnjih trendova kroz revitalizaciju ideja klasičnog liberalizma. One su mu poslužile da na briljantan način ukaže na neodrživost rješenja planski ustrojenih sistema. Hayekove osnovne ekonomske ideje, na koje je postavio kritiku kolektivističkih sistema, rodene su u okvirima Austrijske ekonomske škole (*Austrian school of economics*). Povijest ove škole započela je sa Carlom Mengerom i njegovim djelom *Principi ekonomije* (*Principles of Economics*), koje po mnogima predstavlja najznačajnije djelo iz ekonomske teorije. Hayek je usvojio i dalje razvio sve osnovne ideje ove škole – subjektivnu teoriju vrijednosti (*theory of subjective value*), marginalnu korisnost, ideju o spontanom oblikovanju društvenih ustanova, značaj cijena u tržišnoj igri, značaj podjele rada (*division of labor*) i podjele znanja (*division of knowledge*) i dr. Ipak, Hayek nije ostao isključivo na ekonomskom terenu, iako je ekonomija dala snažan impuls svemu onome što je on kasnije pisao u svojim filozofskim i političkim radovima.

14

A. J. P. Taylor, *English History 1914 – 1945*, citirano prema: Džon Grej, *Liberalizam*, CID, Podgorica, 1999, str. 43.

Čini se da se nijedan mislilac dvadesetog stoljeća ne može usporediti s Hayekom kad je riječ o spretnom baratanju osnovnim pojmovima i znanjima iz toliko različitih disciplina. Pri tome, oni nisu kaotično razbacani, već konzistentno oblikovani u jednu perfektu cjelinu, gotovo bez proturječnosti i nedosljednosti. Uostalom, rijetko se tko može pohvaliti tolikim brojem izvanrednih knjiga i nebrojenim člancima u kojima je pretresao sva ona goruća pitanja tadašnjeg vremena. Pored već spomenuta tri početna čisto ekonomska rada, Hayek je 1944. godine objavio *Put u ropstvo*, političko djelo koje je izazvalo veliki interes. Inače, ovo djelo, koje je u Engleskoj objavljeno u dvije tisuće primjeraka, a rasprodano za samo nekoliko dana, predstavljalo je "njegov odgovor na Drugi svjetski rat i uspon totalitarizma, militarističku agresivnu diktaturu".¹⁵ Potom su objavljeni *Individualizam i ekonomski poredak* (*Individualism and Economic Order* – 1948) i *Kontrarevolucija znanosti* (*The Counter – Revolution of Science* – 1952). Hayek se također bavio i čisto filozofskim pitanjima, prije svega epistemološkim, a svoja zapažanja iznio je u knjizi *Čulni poredak* (*The Sensory Order* – 1952). U svom remek-djelu nazvanom *Poredak slobode* (*The Constitution of Liberty* – 1960), Hayek je sistematski iznio osnovne principe klasičnog liberalizma, dok je u djelu *Pravo zakonodavstvo i sloboda* (*Law Legislation and Liberty I – III* – 1973 – 1979), pokušao odgovoriti na ona pitanja na koja klasična liberalna tradicija nije dala odgovor. Posljednje Hayekovo djelo, *Kobna ideja* (*The Fatal Conceit* – 1988) predstavlja veličanstveni spoj pitanja iz različitih oblasti, s osnovnim ciljem da ukaže na prednosti tržišnog kapitalizma u odnosu na socijalizam.

U ožujku 1992. godine umro je ovaj veliki pobornik klasičnog liberalizma, ostavivši iza sebe niz sljedbenika koji su ga duboko poštovali i nastavili njegovim putem u borbi za očuvanjem individualne slobode. Hayekov prijatelj Milton Friedman završio je govor povodom Hayekove smrti slijedećim riječima: "Mi smo siromašniji zbog njegove smrti, ali njegove ideje će nastaviti živjeti i utjecati na tijek događaja i dugo poslije nas". I očito je bio u pravu.

Literatura

- Barry, N., *Hayek's Social and Economic Philosophy*, Macmillan, London, 1979.
- Barry, N., "The Tradition of Spontaneous Order", *Literature of Liberty*, vol. V, no. 2, 1982.
- Berlin, I., *Četiri ogleda o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1992.
- Boaz, D., *Libertarijanizam*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003.
- Ebenstein, A., *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek*, Palgrave-Macmillan, New York, 2003.
- Gray, J., *Hayek on Liberty*, Routledge, London – New York, 1988.

15

Alan Ebenstein, *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek*, Palgrave-Macmillan, New York, 2003, str. 117.

- Gray, J., "F. A. Hayek and the Rebirth of the Classical Liberalism", *Literature of Liberty*, vol. V, no. 4, 1982.
- Gray, J., *Liberalizam*, CID, Podgorica, 1999.
- Hayek, F. A., *Kobna ideja*, CID, Podgorica, 1998.
- Hayek, F. A., *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1998.
- Hayek, F. A., *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, CID-Službeni list SRJ, Podgorica-Beograd, 2002.
- Hayek, F. A., *Put u ropstvo*, Global Book, Novi Sad, 1997.
- Hayek, F. A., *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paidea, Beograd, 2002.
- Kley, R., *Hayek's Social and Political Thought*, Clarendon Press, Oxford, 2004.
- Mises, L., *Od plana do haosa*, Global Book, Novi Sad, 1999.

Summary

Hayek's Criticism of Collectivism and Revitalization of the Ideas of Classical Liberalism

Friedrich August von Hayek was an Austrian economist and one of the greatest political philosophers of the twentieth century. His works represent defense of the classical liberalism and individual freedom, against collectivist thought which dominated in the mid-20th century. This paper portrays Hayek's criticism of collectivist planning and the main ideas of his classical liberalism. At the beginning it is exposed his criticism of various forms of collectivism, and it is pointed to the difference between constructivist and critical rationalism. Then Hayek's main ideas – idea of the spontaneous order and the idea of the rule of law – which are the main ideas of classical liberalism, are presented and scrutinized in a more detailed way. Hayek believed that collectivist economic planning leads towards totalitarianism and argued that in centrally-planned economies planners must determine the distribution of resources, but that they will never have enough information to carry out this allocation reliably. According to Hayek, social order is identical with the web of economic relations characteristic of a market society. And that spontaneous order is the result of human action but not of human design. Hayek's doctrine of the rule of law is a meta-legal doctrine – it is a set of standards against which we can judge any laws, regardless of their particular content. Finally, there is a list of Hayek's main works that represent his philosophy of individual freedom.

Key words: collectivism, classical liberalism, individual freedom, spontaneous order, the rule of law